

GÈNERE I FORMACIÓ D'IDENTITATS EN LA FORMACIÓ INICIAL DE MESTRES EN LIJ

Premio en la modalidad de actividad docente de grado

CONSOL AGUILAR RÓDENAS
Activitat docent de grau
Universitat Jaume I
aguilar@uji.es

Resumen

LA COMUNICACIÓ PRESENTA UN PROJECTE d'innovació educativa lligat a l'activitat docent de grau. Des del protagonisme de l'estudiantat de formació inicial en mestre/a s'ha dut a terme una formació i sensibilització en gènere. L'estudiantat participant ha conformat el seu imaginari literari de la LIJ a partir de Disney, consegüentment, calia aprendre a analitzar, criticar, reflexionar i transformar les representacions culturals del currículum (explícit i ocult), des d'una lectura dialògica i crítica de textos i imatges, a partir d'una (re)construcció de l'imaginari de LIJ. S'ha desenvolupat, a més, l'alfabetització digital. Els resultats mostren que s'ha assolit el seu empoderament desenvolupant estratègies per a poder afrontar els canvis legislatius educatius en matèria d'igualtat d'oportunitats entre homes i dones, entre xiquetes i xiquets.

Article de la comunicació

Per què?

Ni la llei d'igualtat efectiva entre homes i dones de 2007, que subratlla en el seu articulat la necessitat d'integrar i aplicar el principi d'igualtat en els cursos i programes per a la formació inicial i permanent del professorat, ni les lleis d'igualtat en l'àmbit de les comunitats autònomes des de 2003, ni el contingut dels decrets curriculars de l'educació infantil i primària han fet que el gènere estiga present com caldria al segle XXI als centres educatius. Una raó important és la falta de formació i sensibilització del professorat d'aquests centres que s'evidencia, clarament, en el contingut del currículum en la formació inicial dels mestres.

A la Universitat Jaume I així ho va demostrar la investigació, dirigida des de la Unitat d'Igualtat per Amparo Garrigues i realitzada pel grup de recerca Isonomia (2010), *Integració de la perspectiva de gènere i els ensenyaments en matèria d'igualtat de dones i homes i no discriminació en els plans d'estudi de grau de la Universitat Jaume I*, que va demostrar que la perspectiva de gènere no està representada (un exemple: només el 27 % de les titulacions de grau de l'UJI recullen la perspectiva de gènere i/o la igualtat d'homes i dones i no discriminació com a objectiu). Aquest estudi és traslladable a altres universitats de l'estat i demostra que el gènere segueix absent, majoritàriament, en els currículums de les assignatures. També cal re-

marcar l'absència d'una sòlida formació en gènere, en la majoria del professorat que forma les futures i futurs mestres.

El nostre posicionament és la teoria educativa crítica, que defensa la radicalització de la democràcia entesa com la defensa dels drets i llibertats per a tota la ciutadania i la defensa de la transformació de les desigualtats socials. Des de la teoria educativa crítica, el gènere és molt important (Aguilar, 2009) i es defensa la necessitat d'afavorir el qüestionament de les relacions asimètriques de poder, articulant estratègies d'empoderament per a poder transformar les desigualtats que aquestes relacions, i els seus abusos, tenen en la vida de les persones. Per això, el nostre propòsit era crear un espai de reflexió per a generar estratègies que afavoriren un currículum lligat a processos democràtics de transformació de les desigualtats socials lligades al gènere, des del concepte de ciutadania participativa i deliberativa. I des d'aquest espai propiciar un canvi d'actitud quant al plantejament de qüestions relatives a la qualitat de l'ensenyament coeducatiu, afavorint així transformacions personals i socials. Giroux (2013) ens recorda la necessitat que els mestres es formen des d'una visió pública des d'on poder imaginar el paper democràtic i la responsabilitat social que les escoles, els mestres, o la pedagogia podrien suposar per al món i el futur que ofereixen a l'estudiantat.

Així, doncs, calia aprendre a analitzar, criticar, reflexionar i transformar les representacions culturals del currículum (explícit i ocult), des d'una lectura dialògica i democràtica de textos i imatges, a partir d'una anàlisi de l'imaginari col·lectiu de la Literatura Infantil i Juvenil (LIJ), perquè és en aquest marc on s'inscriu la nostra experiència; un projecte d'innovació educativa, en la formació inicial de mestres lligat al gènere i l'educació crítica i concedit per la nostra universitat. Aquest projecte, a la seu torn s'inscriu en un GIE (grup d'innovació educativa) lligat a l'educació crítica i al gènere, i es desenvolupa dins de la recerca d'un grup d'investigació UJI que, des de l'any 2000, inclou la formació d'identitats relacionada amb gènere en la LIJ. El gènere s'inclou en el programa i la guia docent de les assignatures del projecte.

Posicionament educatiu i feminista

1) Opció ideològica i educativa

Es considera que l'*aprenentatge dialògic* (Aubert i altres, 2008), cercant interaccions dialògiques i transformadores en lloc d'interaccions no dialògiques que generen desigualtat. Treballem des del debat assembleari i els diaris dialògics (en permanent construcció a l'aula virtual), des d'una concepció de la lectura entesa com un mitjà de conscienciació, compromís i transformació crítics, lligada a l'aprenentatge dialògic. Les sessions de tertúlies literàries dialògiques s'alternen amb sessions de debat sobre continguts teòrics i experiències pràctiques a partir d'articles de contingut acadèmic rellevant que inclouen, per exemple, des d'investigacions clàssiques d'impacte internacional que al llarg dels anys han seguit aquesta línia, com *Quels modèles pour les filles ? Une recherche sur les albums illustrés* (1994), fins a investigacions més recents, com *Zer kontatzen dute euskal ipuinek emakumeei buruz? Emakumeen kontrako biolentzia simbolikoaren analisi bat* (Què és el que cal explicar en les històries sobre les dones? Una anàlisi de la violència simbòlica contra les dones) (Martínez, 2012), que analitza la violència simbòlica contra les dones en la LIJ. També valorem algunes de les investigacions que sobre el tema s'han realitzat fins l'actualitat i que condicionen la recerca en la LIJ des de la DLL,

mentre es reproduïx aquesta mateixa desigualtat que es pretén combatre, per exemple reduint el protagonisme femení en la LIJ a una qüestió quantitativa sense, analitzar res més.

Tota la informació és pública i compartida a través de l'aula virtual, on es generen fòrums amb infinitat de materials hipermodals i hipertextuals (*webs*, publicitat, blocs, vídeos, pel·lícules, cançons, *fanfics*, revistes electròniques de LIJ o revistes especialitzades en il·lustració, conferències o programes d'orientació a la lectura, entre d'altres) per a contrastar i completar la informació del treball a classe. En quatre mesos han hagut 825 empremtes als fòrums. En aquest procés és molt important treballar, reflexionar i investigar sobre la nostra pròpia tasca docent i compartir aquesta tasca amb el nostre estudiantat, des del supòsit que la investigació del professorat és una forma de conèixer el propi coneixement. Com assenyalen Marilyn Cochran-Smith i Susan L. Lytle (2002: 17, 82): «los profesores y los estudiantes negocian lo que vale como conocimiento en el aula, quién tiene dicho conocimiento y cómo puede generarse, organizarse y evaluarse. Lo que estamos defendiendo aquí es que, a través de la investigación, los profesores pueden llegar a entender cómo sucede esto en sus propias clases y cómo se configuran sus propias interpretaciones de los acontecimientos didácticos».

2) Opció feminista i educativa:

Es considera *feminisme dialògic* (Puigvert, 2001a), que inclou les veus de les dones normalment absents del feminisme acadèmic: aquelles que pateixen una triple exclusió per ser dones no acadèmiques, pobres i pertànyer a ètnies minoritzades (Puigvert, 2001b).

La nostra visió de la LIJ des del gènere inclou tres focus d'anàlisi complementaris dels llibres i materials treballats, segons tres categories (Aguilar, 2006): *a*) la teoria educativa feminista occidental contemporània (categoria social); *b*) els estudis de dones (categoria històrica), i *c*) els estudis culturals (categoria política). Des d'aquest marc volíem fomentar el coneixement i la reflexió sobre la diversitat d'identitats des dels diversos feminismes i de les subcultures de dones; oferir elements d'anàlisi i transformació de les desigualtats de gènere en la formació d'identitats relacionant cultura popular i cultura acadèmica, i fomentar actituds coeducatives com a eines per a la prevenció de la violència de gènere. Consegüentment, també treballem les noves masculinitats (Lomas, 2008).

Desenvolupament del projecte

1) Aprenent a investigar: de la tradició oral als clàssics que no ho són tant.

El total d'estudiantat participant són 163 persones, i el seu imaginari literari compartit sobre la LIJ, en relació als «clàssics», parteix de les pel·lícules de Disney, que per al 88,4 % de l'estudiantat és l'única referència anterior al nostre treball. Com assenyala Giroux (2001:93), no hem d'oblidar com Disney modela les identitats individuals i controla els camps de significat social; els seus temes formen part d'un discurs més ampli i privilegien algunes definicions o interpretacions sobre altres amb personatges femenins construïts en rols de gènere estretament subordinats als masculins. Orenstein (2003: 117) ens recorda, per exemple, en relació a *La Ventafocs* i *La Bella Dorment*:

[...] estas dos películas (y en general los nuevos cuentos de hadas feminizados que se pusieron en boga en el siglo xx) expresaron el atractivo del matrimonio y de la vida hogareña, que se convirtie-

ron en el principal ideal de la mujer después de la guerra. En la década de 1950, la edad media de las recién casadas descendió, así como la primera maternidad, y las tasas de divorcio cayeron en picado. Los hombres volvieron a sus trabajos y se pidió a «Rosie, la remachadora» que volviera a casa. Con la familia convertida en el centro de la vida americana, el hogar se transformó en la principal preocupación de las mujeres».

Treballant les versions dels clàssics des de les primeres versions que passen de la tradició oral a l'escrita en el segle XVII (Basile, Perrault, Grimm) hem analitzat, des de la història de les mentalitats i els canvis (censura, adaptacions, transformacions...), conceptes com l'amor, la submissió, el poder de les antagonistes, la reificació del cos o la violència de gènere. A més, cal recordar, com assenyala Lurie (1998), que a finals del segle XIX s'estableix un cànon al qual es van adaptar els editors (homes) que van publicar una part dels contes recollits de la tradició oral: només els que podien adaptar-se a les normes socials acceptables de les classes benestants. Al llarg de gairebé 200 anys es van suprimir relats, es van canviar els textos originals, es van alterar les històries. I a cada nova edició les dones feien i deien menys coses. Els editors victorians van censurar el sexe, la mort, el mal caràcter i, especialment, la iniciativa femenina.

2) De la lectura dels «clàssics» a les noves produccions culturals.

Dels textos originals passem a analitzar l'empremta Disney en produccions artístiques amb projectes desenvolupats des de 2006 a 2014 a Brasil, Canadà i Anglaterra que qüestionen la submissió i/o la violència de gènere amb autores i autors com Bruno Vilela, Dina Goldstein, Thomas Czarnecki, Anna Howard, Ebby Lou i Rosie Hardy. També a la publicitat i la música, per exemple la versió del conte de Perrault d'Ismael Serrano, analitzant els diversos models de l'imaginari de xiqueta/dona i de xiquet/home que proposen. Novament, una opció de lectura crítica, dialògica i freireana (1984) que ens duu de la lectura de la paraula a la lectura de la realitat, que afavoreix l'emancipació comunicativa des de la confrontació amb el text, perquè com defensa Freire (2013:13):

Llegir és reescriure allò que estem llegint. És descobrir la connexió entre el text i el context del text, i també vincular el text/context amb el meu context, el context del lector. I el que passa és que moltes vegades llegim autors que han mort fa cent anys i no en sabem de l'època. I freqüentment sabem molt poc sobre la nostra pròpia època!

Reflexionem al voltant del tipus d'amor que s'hi proposa i els problemes conceptuals que se'n deriven, i els comparem amb la vida quotidiana i amb noves investigacions al voltant de l'imaginari Disney com les d'England, Descartes i Collier-Meek (2011). Revisem com els models de la *Chick-lit*: Ficció es traslladen a les adolescents (Colomer-Olid, 2009), veiem com l'imaginari col·lectiu de la LLIJ es transforma, canvia, però arriba fins a l'actualitat amb les versions de cinema, per exemple de *Blancaneu*, *Hansel i Gretel* o *La Caputxeta Vermella*. A més analitzam la intertextualitat en pel·lícules com, per exemple, *Red Hot Riding Hood* o *Freeway*, que suposen una transgressió del model femení.

3) Dels clàssics als llibres contemporanis: el gènere i la necessitat de transgressió.

El descobriment i anàlisi dels textos i il·lustracions, conjuntament, d'aquests llibres ajuda a descobrir els diversos posicionaments sobre el gènere i a visibilitzar els temes que encara són tabú a les escoles, com ara la diversitat sexual (Davies, 1989; Talburt-Steinberg, 2005). Es qüestiona el tabú i es visibilitza la necessitat d'explicitar els nostres estereotips com a docents que

conduïxen a generar desigualtat per tal de combatre'ls, transformar-los i no reproduir-los en el nostre estudiantat. Analitzem, a partir dels llibres, el canvi en la societat reflectit en les estructures familiars, com sexualitza el sistema escolar al professorat i l, per exemple estudiantat i quina educació afectivo-sexual es construeix amb llibres que tracten altres opcions sexuals, així com també els problemes socials que genera l'homofòbia. També analitzem els personatges *queer* i com es trasllada aquest imaginari a la crítica adulta sobre produccions artístiques (artivisme) des de projectes que proposen una visió diferent de les heroïnes de les produccions Disney com, per exemple, *Disenchanted*, de José Rodolfo Loaiza Ontiveros (2011). Llegim llibres de LIJ que tracten rols igualitaris i la transgressió i rebel·lia enfront de la desigualtat (tant femenina com masculina), són llibres que ens parlen del respecte a la diversitat, que denuncien la violència de gènere, lligats a una visió de les noves masculinitats, que defensen una societat on la diferència sexual no es transforma en desigualtat cultural i social. Hem analitzat llibres d'altres models de princeses, altres protagonistes femenines i altres plantejaments de dona i de xiqueta, i integrem la veu de contes que tenen com a protagonistes dones no acadèmiques. També hem analitzat models de xiquets i d'homes des de les noves masculinitats i ens hem qüestionat com hem format els nostres posicionaments ideològics, enriquint-nos amb les aportacions de totes i de tots.

4) L'avaluació com a eina política, educativa i transformadora.

L'avaluació rigorosa de tot aquest procés plasmat als diaris dialògics, i que inclou una avaluació del gènere, ens indica que ha hagut una transformació de l'estudiantat de les assignatures pel que fa al seu posicionament i compromís com a futurs i futures docents, després d'aquesta construcció intersubjectiva del sentit dels textos i de les imatges. El 100 % de l'estudiantat opina que ha canviat el seu imaginari literari quant a la LIJ, que hem generat estratègies que afavoreixen processos democràtics de transformació de les desigualtats socials lligades al gènere i que hem fomentant actituds coeducatives per a la prevenció del sexisme, la desigualtat i la violència de gènere. També amb què s'han afavorit les que s'han fomentat actituds i pràctiques investigadores, creuen estratègies i les eines en la seva formació inicial de mestres. Això els permetrà analitzar, criticar i transformar les representacions culturals que promouen desigualtats social i afavorir pràctiques alternatives igualitàries que els porten a poder afrontar els canvis legislatius educatius en matèria d'igualtat d'oportunitats i, concretament, de gènere, des d'un pensament divergent, en contraposició a un pensament convergent.

Si des del feminisme es remarca que allò personal és polític, des de la teoria crítica (Giroux, 1999: 173-180) es defensa que l'educació produeix, a més de coneixement, subjectes polítics. Si defensem una educació igualitària cal recordar això.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILAR, C. (2006): «Género y formación de identidades», *CLIJ*, núm. 191.
- (2009): «¿Por qué es importante el género en la Pedagogía Crítica?», *Revista Interuniversitaria de Formación del profesorado*, núm. 64.
- AUBERT, A. i altres (2008): *Aprendizaje dialógico en la sociedad de la información*, Hipatia, Barcelona.
- COCHRAN-SMITH, M. i LYTLE, S. L. (2002): *Dentro/Fuera. Enseñantes que investigan*. Madrid. Akal.
- COLOMER, T. i OLID, I. (2009): «Princesitas con tatuaje: las nuevas caras del sexismo», *Textos de Didáctica de la Lengua y la Literatura*, núm. 51.

- DAVIES, B. (1989): *Sapos, culebras y cuentos feministas. Los niños de preescolar y el género*, Cátedra, Madrid.
- ENGLAND, D. E.; DESCARTES, L. i COLLIER-MEEK, M. A. (2011): «Gender Role Portrayal and the Disney Princesses», *Sex Roles*, núm. 64.
- FREIRE, P. (1984): *La importancia de leer y el proceso de liberación*, Siglo XXI, México.
- (2013): “Pedagogies de llibertat i condició humana: el somni del professor sobre l’educació alliberadora”. *Quaderns d’educació contínua*, 29, 13.
- GARRIGUES, A. (2010): *Proyecto de Integración de la perspectiva de género y las enseñanzas en materia de igualdad de mujeres y hombres y no discriminación en los planes de estudio de grado de la Universitat Jaume I*, BOE del juliol de 2009.
- GIROUX, H. (1999): «Modernismo, posmodernismo y feminismo. Pensar de nuevo las fronteras del discurso educativo», en BELAUSTEAGUIGOITIA, M. i MINGO, A. *Géneros prófugos. Feminismo y educación*, Paidós, México.
- (2001): *El ratoncito feroz. Disney o el fin de la inocencia*, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid.
- LOMAS, C. (2008): *¿El otoño del patriarcado? Luces y sombras de la igualdad entre mujeres y hombres*, Península, Barcelona.
- LURIE, A. (1998): *No se lo cuentes a los mayores. Literatura infantil, espacio subversivo*, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid.
- MARTÍNEZ, J. (2012): «La construcción de los espacios públicos y privados en la literatura infantil vasca», *Investigaciones feministas*, vol. 3.
- ORENSTEIN, C. (2003): *Caperucita al desnudo*, Ares y Mares, Barcelona.
- PUIGVERT, L. (2001a): «Feminismo dialógico», en BECK-GERNSHEIM, E, BUTLER, J. i PUIGVERT, L. *Mujeres y transformaciones sociales*, Barcelona. El Roure.
- (2011b): *Las otras mujeres*, El Roure, Barcelona.
- TALBURG, S. i STEINBERG, S. (eds.) (2005): *Pensando ‘queer’.* *Sexualidad, cultura y educación*, Graó, Barcelona.